

Підходи до моделювання трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та рівня життя населення України

В.БРИЧ,

кандидат економічних наук

Тернопільська академія народного господарства

Моделювання трансформаційних перетворень у сфері зайнятості є необхідною складовою методології та методики дослідження процесів трансформації ринку праці. При цьому слід підкреслити, що цей аспект дослідження неможливий без формування комплексного уявлення про те, якою має бути модель ефективної зайнятості в багатуокладній економіці. А це, в свою чергу, потребує виявлення тих чинників, які матимуть детермінуючий вплив на очікувані зміни в основних характеристиках ринку праці.

Слід враховувати те, що і визначальним критерієм ефективності трансформаційних перетворень у сфері зайнятості, і тим головним контекстом, з огляду на який має формуватись державна політика зайнятості населення, має бути вплив цих перетворень на рівень життя населення.

Таким чином, спрямованість і глибина перетворень залежать, по-перше, від принципових позицій, закладених у концепцію зайнятості і, по-друге, від розуміння їх соціальної сутності, і адекватності цьому розумінню засад соціальної політики держави і заходів її практичної реалізації.

У свою чергу, концепція зайнятості населення має спиратись на аналіз об'єктивних процесів розвитку економічної діяльності в Україні, причому в усіх її аспектах, включаючи і зайнятість у неформальному (тіньовому) секторі. Останнє пов'язане з тим, що неформальна зайнятість є, з одного боку, своєрідним "амортизатором" офіційного безробіття, а з іншого, — вагомим чинником впливу на рівень життя населення.

Безперечно, головним чинником, який нині впливає на перебіг подій на ринку праці України, і залишатиметься таким у тривалій перспективі, є стан структурних зрушень в економіці¹. Слід підкреслити, що саме фактор структурних зрушень визначає ті конкретні форми різноманітного, бага-

товекторного впливу соціально-економічної трансформації ринку праці на рівень життя населення.

З іншого боку, не можна ігнорувати і зворотний зв'язок між цими процесами, насамперед той факт, що стан ринку праці, територіальні та професійно-кваліфікаційні характеристики зайнятої робочої сили значною мірою визначають ефективність і напрями структурної трансформації економіки.

Адже очевидно, що закриття вугільних шахт у Донбасі не може супроводжуватись масовим переселенням сотень тисяч людей з населених пунктів мовиробничого спрямування у більш перспективні регіони. Практичний же аспект може ставити зовсім інші цілі, зокрема такі, як можливість забезпечення зайнятості шахтарів та членів їхніх сімей за місцем проживання, без переселення на інші території.

Отже, у плані теоретичного обґрунтування ключовим моментом є фіксація принципового, методологічного характеру положення про те, що трансформаційні процеси у сфері зайнятості мають відбуватись таким чином, щоб з максимальною ефективністю забезпечувати весь комплекс структурних зрушень в економічній системі країни.

У зв'язку з цим необхідно передовсім звернути увагу на різноплановий характер мети структурних зрушень, які в умовах перехідної економіки і перехідного суспільства не зводяться до проблем міжгалузевого і міжрегіонального переходу капіталу, а охоплюють значно ширшу сферу трансформаційних процесів. Окремі елементи цієї системної мети наведені в таблиці 1.

Безперечно, ці дані не вичерпують всіх аспектів суспільної трансформації. У даному випадку мається на увазі лише ілюстрація розмаху і глибини перетворень, що мають бути забезпечені у ході структурних зрушень, які, у свою чергу, мають супроводжуватись соціально спрямованими трансформаційними процесами на ринку праці.

Таким чином, йдеться про принциповий, з точки зору методології, постулат моделювання транс-

¹ У даному випадку, зрозуміло, що йдеться не лише про зміну галузевої структури виробництва (до чого нерідко зводиться поняття структурних зрушень), а про весь комплекс трансформаційних перетворень, який охоплює всі підсистеми суспільного життя і, по суті, змінює його архітектоніку.

Таблиця 1

Сучасний стан та мета трансформаційних перетворень в Україні

Сучасний стан	Мета перетворень
Значне місце у відносинах посідає державна власність	Відносини власності капіталістичного типу з домінуванням приватної власності на засоби виробництва
Практична відсутність конкуренції між вітчизняними товаровиробниками	Конкурентний внутрішній ринок
Високий рівень вивезення капіталу	Інвестиції в національну економіку
Трансформація виробничої структури при технічній деградації	Інноваційна модель розвитку виробництва
Сваволя адміністрації на підприємствах	Соціальне партнерство і "економіка участі"
Високий рівень злочинності та корупції	Правова держава із сильною соціальною політикою
Роз'єднане і політично не структуроване суспільство	Громадянське суспільство

формаційних перетворень у сфері зайнятості населення, значення якого полягає в тому, що вони (ці перетворення) віддзеркалюють процеси суспільних структурних перетворень і, на рівні підсистеми, певним чином повторюють, а точніше кажучи, "знімають" (у філософському значенні цього терміна) основні характеристики цих процесів.

З точки зору обґрунтування логіки дослідження позначені вище зв'язки між процесами суспільних структурних перетворень, з одного боку, і трансформаційних перетворень у сфері зайнятості населення, – з іншого, дозволяють визначити таку методологічну схему комплексного аналізу проблеми соціально-економічної трансформації ринку праці:

- ◆ аналіз сучасного стану соціально-економічної сфери у розрізі основних напрямів структурних перетворень;

- ◆ аналіз закономірних зрушень за цими напрямками і побудова узагальненої теоретичної моделі економіки України і соціальної сфери на майбутнє;

- ◆ формування вимог до критеріїв побудови моделі ринку праці, яка має бути зорієнтована на максимально ефективне обслуговування майбутньої (трансформованої) соціально-економічної сфери країни;

- ◆ оцінка існуючого стану сфери зайнятості населення та ринку праці в Україні;

- ◆ дослідження пріоритетів трансформаційних перетворень у сфері зайнятості, які мають сформулювати модель ринку праці, що відповідає критеріальному вимогам;

- ◆ визначення та обґрунтування етапів трансформаційних зрушень на ринку праці з оцінкою їхнього впливу на рівень життя населення;

- ◆ опрацювання (для кожного з етапів) практичних методів здійснення трансформаційних перетворень на ринку праці, адекватних соціально-еко-

номічному середовищу та вимогам до рівня життя населення.

Таким чином, за будь-яких умов в основі побудови моделі дослідження трансформаційних процесів на ринку праці, як і моделі самої трансформації, лежить аналіз сучасного (або початкового, "стартового" для кожного етапу аналізу) стану соціально-економічної сфери у розрізі основних напрямів структурних перетворень.

На останньому потрібно акцентувати увагу, оскільки саме структурні перетворення визначають як напрями та можливу (необхідну) швидкість трансформаційних зрушень на ринку праці, так і об'єктивні обмеження, які суспільні структурні перетворення у кожний конкретний період накладають на загальну (ідеальну) модель ринку праці.

З точки зору методології дослідження, на нашу думку, доцільно докладніше зупинитись на феномені структурних перетворень – по-перше, як відправному пункті дослідження, і по-друге, як структуроутворюючому чинникові аналізу.

У зв'язку з цим зазначимо, що під терміном "структурні перетворення" розуміють цілий комплекс змін в економічній, інституціональній та організаційно-управлінській сферах, пов'язаних з трансформацією економічної, соціальної та політичної системи в Україні на загальноприйнятих ринкових, соціально орієнтованих та демократичних засадах. Вважаємо, цей термін охоплює щонайменше чотири аспекти структурних зрушень, що різняться як змістом, так і у плані здійснення системного аналізу проблеми трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та рівня життя населення.

Перший з цих рівнів стосується так званих "структурних реформ", що є необхідним елементом трансформації колишньої адміністративно-командної системи.

Передовсім зазначимо, що під структурними реформами в стабілізаційних програмах міжнарод-

них фінансових організацій звичайно розуміється напрям економічних перетворень, пов'язаний зі зміною інституціонального базису і правил регулювання економіки. Якщо розглядати поняття "структурні реформи" під таким кутом зору, то воно об'єднує в собі всі перетворення, що не входять до макроекономічної, бюджетної, промислової, кредитно-грошової політики та інших конкретно-прикладних напрямів економічної політики.

Таким чином, структурні реформи охоплюють процеси, що мають безпосереднє відношення до динаміки інституціонального середовища розвитку бізнесу. Тобто, у цьому випадку йдеться про такі напрями, як: приватизація і корпоративне управління, процедури банкрутства, ринок землі і нерухомості, ринок праці, конструкція податкової системи, розвиток фінансових інститутів, зовнішньоекономічна політика і політика в сфері іноземних інвестицій, особливості регулювання специфічних галузей (природні монополії, сільське господарство).

Крім того, до структурних реформ додатково входить комплекс питань, пов'язаних із "видатковою" частиною бюджету: реформування бюджетного процесу, реформи в освіті, охороні здоров'я, соціальних трансфертах (пенсії, стипендії, різні види соціальної допомоги) тощо.

Зрозуміло, що саме структурні реформи у вузькому розумінні справляють найбільший вплив на динаміку реального сектора, тоді як структурні реформи у більш широкому трактуванні мають на цю динаміку лише непрямий, опосередкований вплив (через дефіцит бюджету й соціальні мотивації).

Проте, на нашу думку, по відношенню до ринку праці не варто проводити розмежування структурних реформ щодо їх вузького й широкого розуміння. Зокрема, щодо зрушень на ринку праці, освітянська сфера має значення не менше (а часом і більше), ніж інші напрями структурних реформ. Приміром, з точки зору збалансованості попиту і пропозиції на ринку праці якісні характеристики робочої сили, що обов'язково включають рівень освіти працівників (у тому числі навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації, наявність другої освіти тощо) в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку мають, поза сумнівами, першочергове значення для підвищення життєвого рівня населення.

Ми цілком погоджуємось із твердженням С. Трубича² про те, що формування ринку праці треба починати перш за все з планування його основних параметрів, здійснюючи головний акцент на планування якості, тобто рівня кваліфікації, як це робиться в індустріально розвинутих країнах, де застосовується науково-прогностичний підхід до планово-ви-

переджаючої підготовки робітників, спеціалістів для нової техніки і технологій. Це планування буде тим якіснішим, чим адекватнішою інтересам суспільства буде соціальна і професійна орієнтація, глибші загальноосвітні і спеціальні знання.

Водночас зрозуміло, що в сучасних умовах крайньої обмеженості фінансових ресурсів для підйому реального сектора основна увага політиків зосереджується на мобілізації інституціональних ресурсів. Це, насамперед, пояснюється тим, що сфера інституціонального розвитку має відносно більше ступенів свободи для економічного, юридичного і політичного маневру, оскільки в макроекономічній сфері політика була, є і ще певний час залишатиметься детермінованою умовами соціально-економічного розвитку: необхідністю забезпечення економічного зростання, подолання кризових явищ в окремих галузях економіки, зменшення рівня інфляції, стабілізації грошового ринку, нагромадження золотовалютних резервів Національного банку України тощо.

Загалом можна виділити такі основні напрями, що безпосередньо пов'язані з поняттям "структурні реформи":

1. Приватизація, корпоративне управління, захист прав власників та інвесторів. Розвиток інституту банкрутства. Цей напрям має на меті формування ефективного власника та підвищення мотивації до ефективного господарювання.

2. Продовження податкової реформи з метою зменшення податкового навантаження на підприємства, формування більш справедливої і сприятливої для бізнесу податкової системи, стимулювання виходу бізнесу з тіні.

3. Банківська реструктуризація, що має забезпечити формування потужної і надійної банківської системи, яка відповідає потребам реального сектора в розрахунках і кредитуванні.

4. Зовнішньоекономічна політика, спрямована на стимулювання експорту і захист внутрішнього ринку.

5. Політика щодо регулювання діяльності природних монополій, створення конкурентного середовища в цій сфері з метою більш ефективного контролю витрат і цін (тарифів).

Таким чином, коли ми ставимо питання про структурні реформи в контексті їх впливу на трансформаційні процеси на ринку праці і у сфері зайнятості населення, то йдеться про значно ширший за традиційний для нашої наукової літератури підхід, для якого найбільш поширеним є аналіз тенденцій перерозподілу працюючих за формами власності.

²Трубич С.Ю. Трудовий потенціал і зайнятість населення України в умовах переходу до ринку. — Тернопіль, 1996. — С. 101.